

# MEKÂN VE KÜLTÜR

Derleyenler: Emine Onaran İncirlioğlu ve Barış Kılıçbay



---

Kapak fotoğrafı ve tasarımı: Gürkan Mıhçı  
Kitap tasarımı ve uygulama: Gürkan Mıhçı ve Pınar Sezginalp

Bu kitabın her türlü hakkı Tetragon İletişim Hizmetleri A.Ş.'ne aittir.  
Kısa bilimsel atıflar dışında hiçbir biçimde alıntılanamaz.

Tetragon İletişim Hizmetleri A.Ş.  
Ağa Çırağı Sokak, Seyran Apartmanı, 8/3  
34437 Gümüşsuyu, Beyoğlu, İstanbul  
Tel: 0212 249 9891 Faks: 0212 293 1280  
tetragon@turk.net – tetragon.com.tr

Aralık 2011, Ankara  
ISBN: 978-975-94789-9-5

Baskı: Cem Veb Ofset  
Alınteri Bulvarı No:29 Ostim, Ankara

Bu makale, iki ayrı araştırmadaki (Özsan, “Beyoğlu’nda İki Berber”; Özsan, “Bir Etnografi: İki Beyoğlu Berberinin Anlatılarında Türkan Şoray”; Özsan, “Baltaya İmzasını Atan Usta”) görüşme ve gözlemlere dayanıyor. Makale, aynı zamanda Beşiktaş, Kadıköy ve Moda’da dükkânları bulunan (berber, bakkal dükkânı ve sıhhi tesisatçılar) esnaf ve zanaatkârlarla yaptığım görüşmeleri içeriyor. Makalede, esnaf-zanaatkârın buldukları semtlerdeki konumları ele alınarak, mahalle ve semtlerde onların semt imgesini nasıl oluşturdukları ve semti nasıl sahiplendikleri gösterilmeye çalışılacak. Semt imgesinin kurulmasında esnaf-zanaatkârın rolü ele alınırken aynı zamanda bu kişilerin semtte yaşayanlarla (semt ahaliyle) kurdukları bağlar ve semtteki pek çok ilişkiyi nasıl takip ettikleri gösterilecek. Esnaf ve zanaatkârlar, semt ahaliyle oraya ait, orali hissettiren kişiler. Bu makalenin ana savını; esnaf-zanaatkârın kentte yaşayanların semt imgesinin oluşumunda temel bir role sahip oldukları, dahası semtin kurucu unsurlarının esnaf-zanaatkârlar olduğu tezi oluşturuyor.

Esnaf-zanaatkâr dükkânları aynı zamanda kent imgesinin ve kimliğinin oluşturulduğu yerler. Makale, esnaf-zanaatkârların buldukları semtlerdeki rollerini ele alırken en temelde şu sorulara yanıtlar aramaktadır: Kentsel mekânları ne ve kim oluşturur? Kentsel mekân nasıl oluşturulur? Semti sahiplenmenin yanı sıra esnaf-zanaatkârın semt hakkında edindiği bilgi (semt kimlerin geldiği ve kimlerin semtten gittiği, semtin tarihçesi, nasıl değiştiği, semt ahaliinin ekonomik durumu, mülkiyetteki değişim ve daha önemlisi semtte yaşayanların nereli ve kimlerden oldukları, meslek ve eğitimlerinin ne olduğu) aynı biçimde kurucu bir önem taşıyor. “Sahiplenme”, kültürel bir kod olarak bulunduğu semti koruma, kollamanın yanı sıra esnaf ve zanaatkâr için kendine de bir paye çıkarma anlamına da geliyor. Semte ilişkin bilgi ise semtteki belirli toplumsal sınırların çizilmesine hizmet ediyor.

Semtin bilgisinin oluşturulması, mekânı bölümlenme, kendini temsilcisi sayma ve çeşitli özellikler atfetme mekânın belirli bir biçimde algılanmasını sağlıyor. Yani, mekânı büyük ölçüde bu yolla algılayabiliriz. Esnaf-zanaatkâr için bu konum “ben bu semtin sadece gözlemcisi değil, tipik bir temsilcisiyim” anlamını içeriyor. Moda esnafı için düşünürsek tüm bunlar “ben buraya layığım” imasını taşıyor. Örneğin, berber’ dükkânları, çeşitli zanaat atölyeleri, bakkal dükkânları ve eczaneler bu açıdan, yani semtin tipik temsilcileri olarak düşünülebilir. Tıpkı belirli kentlerdeki (İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentler dışında) eşraf aileleri gibi esnaf-zanaatkâr da buldukları semti sahiplenmenin dışında, oranın eskisi ve yerlisi olduklarını, dolayısıyla semtin “görgüsüne” sahip olduklarını düşünüyorlar (Durakbaşa, Karadağ, Özsan; Özsan, “Eşraf Ailelerinin Statü Kazanma Mücadelelerinde Kadınların Rolü”, 62). Esnaf dükkânlarında böylelikle yeni “yabancı” kategorileri üretiliyor. Ancak bu “yabancı” dışlayıcı ve uzaklaştırıcı olmaktan daha çok ilişki kurucu bir dil ve kategoriye de dönüşebiliyor. Esnaf-zanaatkârların sordukları; “nerede oturuyunuz, onlar yeni mi, şu kadın ya da adam kim?” gibi sorular bunu her iki yönden de gösteriyor. Yine eşraf ailelerindeki tarih ve süreklilik konusu esnaf-zanaatkâr için de kritik bir önemde. Bu nedenlerle de kentsel mekânı, aktörleri yani orada yaşayan ve etkin olan kişilerden, oradaki ilişkilerden ve mücadelelerden ayrı düşünemeyiz. Mekân belirli toplumsal ilişkiler içinde kurulmaktadır.

Esnaf-zanaatkârın semtteki somut toplumsal ilişkileri kurmalarıyla semti bir imge olarak kurmaları bir arada oluyor. İşlerini yapmaları ile onu bir anlatı olarak kurmaları da benzer bir biçimde bir biçimde örtüşmektedir. Genel olarak bir imgenin kuruluşu bu tür bağlantıları gerektirir. Bu kişilerin mesleklerini nasıl anlattıkları ve iş yüküleri bu açıdan temel bir önem taşıyor. 1960’lardan beri Beyoğlu’nda berberlik yapan kişiler kentin, çalıştıkları semtin ve dönemin toplumsal ilişkilerinin merkezde olduğu yüküleri aktarıyorlar (Özsan, “Bir Etnografi: İki Beyoğlu Berberinin Anlatılarında Türkan Şoray”; Özsan “Beyoğlu’nda İki Berber: İki Ayrı Anlatı Tipi ve İki Ayrı Erkeklik”). Tahtakale Küçükpazar ve Topkapı Demirciler Çarşısı’ndaki zanaatkârlar, mesleklerini buldukları semtlerle ve belli dönemlerde İstanbul’daki göç ve toplumsal değişimle, kentteki mekânsal farklılaşmayla bağlantılı anlatıyorlar (Özsan, “Baltaya İmzasını Atan Usta”).

Bu makalenin ikinci odağını ise esnaf-zanaatkârın kentsel hiyerarşideki rolü oluşturuyor. Esnaf-zanaatkârlar içindeki farklılıklar mesleklerinin yanı sıra semtlere, kent içindeki konumlarına ve hiyerarşiye bağlı olarak da değişebiliyor. Bu kişiler, kentsel hiyerarşi ve semtlerdeki mekân

1 Bu makalede “kuaför” kelimesi yerine, “berber” ifadesini kullanmayı tercih ediyorum.

paylaşımında ve mücadelede, dahası semtlerin sınırlarının belirlenmesinde<sup>2</sup> ve değişmesinde etkin bir rolü üstleniyorlar. Kadıköy Moda'da esnafın "Moda" ve "Yeni Moda" gibi ürettiği niteliler ve bu konudaki tartışma ekonomik mücadelenin yanı sıra belli bir saygınlık ve itibarın korunması ya da edinilmesi için çabayı yansıtıyor. "Burası neresi?" sorusu ve semtin kimliğine ilişkin başka sorular büyük oranda esnaf-zanaatkârın yanıtlayacağı sorular gözüküyor. Esnaf-zanaatkârın semte ilişkin imajı, yaşayanların ekonomik durumları ve bunun nasıl değiştiğine ilişkin bilgi ve gözlem, buldukları semtteki fiyat politikasını belirleyen önemli bir faktör. Beşiktaş'ta 2006 yılından başlayarak özel üniversite öğrencilerinin artışı ve bunun semtteki yiyecek ve kira fiyatlarına olan etkisinin hem emlak dükkânlarında hem de diğer esnaf arasında pek çok kez tartışıldığına tanık oldum. Kadıköy Mühürdar'da<sup>3</sup> ikisi de eski olan ve tümüyle aynı olmasa da benzer ürünler satan iki esnaf arasındaki tartışma yüz yüze değil ama müşterileri aracılığıyla yapılıyordu. Esnaflardan biri buldukları yerin moda olmadığını söyleyip, ikinci esnafın fiyatları neden bu kadar yüksek tuttuğundan yakınlara kendisinin bu bölgeyi daha iyi tanıdığını, bunun farkında olarak dükkânında kaliteli ürün bulduğunu ve daha uygun bir fiyat politikası yürüttüğünü ifade ediyordu. Bu gözlemler, en azından semtlerin değişiminin sadece dışsal nedenlere ya da doğrudan daha makro düzeydeki ekonomik etkilere ya da faktörlere bağlanamayacağını gösteriyor.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu makalede bir toplumsal grup olarak esnaf ve zanaatkârların buldukları semtlerdeki konumları ele alınacak. Makalenin ana savını, esnaf-zanaatkârın kentte yaşayanların semt imgesinin oluşumunda temel bir role sahip oldukları ve semtin kurucu unsurlarının esnaf-zanaatkârlar olduğu tezi oluşturuyor. Esnaf ve zanaatkârların büyük farklılıklar gösterdikleri düşünüldüğünde makalede sadece belli meslek gruplarına odaklanılacak. Makale, Beyoğlu ve Beşiktaş semtlerinde dükkânı olan beş erkek ve iki kadın berberi ile Topkapı Demirciler Çarşısı Hasan Özcan Atölyesi'ndeki sıcak demirciler ve dövme balta yapımcıları ve Beşiktaş Abbasağa bölgesi ile Kadıköy Mühürdar ve Moda'da dükkânları bulunan belli sayıda bakkal dükkânı sahibiyle sınırlı olacak. Makaleye dâhil edilen bir diğer grubu ise sıhhi tesisat işi yapan kişiler, yani "tamirci-muslukçu"lar oluşturmaktadır. Bu kişilerden biri Beşiktaş'ta üçü ise Kadıköy'ün mühürdar ve Moda semtlerinde çalışmaktadır.

Esnaf ve zanaatkâr kelimeleri ilk anda erkek çağrışımlı. Ancak bu daha çok esnaf ve zanaatkâr deyince zihnimizde belli mesleklerin canlanmasıyla ilgili (marangoz, demirci, kunduracı, terzi ve bakkal esnafı gibi) gözüküyor. Yine bu terimler ilk başta erkeklerle ait bir kamusal alanı hatırlatıyorlar. Oysa örneğin bir bakkal dükkânı genellikle kadınların çaba ve emeğini gerektirir ve böyle yürütülür. Bu kelimelere yüklenen anlamlar zihnimizdeki imgenin tarihsel olarak böyle inşa edilmişle ilgili. Bu makaledeki görüşmelerin önemli bir kısmı erkek esnaf ve zanaatkârla yapıldı. Ancak Beşiktaş ve Kadıköy semtlerinde yaptığım görüşmelerin bir kısmı kadın esnaf ve zanaatkârları içeriyordu<sup>4</sup>. Çalışmanın sonuç kısmında kısaca kadın esnaf ve zanaatkârlara dikkat çekilecek. Son olarak bu makalede bir toplumsal grup olarak esnaf ve zanaatkâra odaklanılsa da çalışma esas olarak esnafla sınırlı tutulacak. Burada zanaatkârlar ve zanaatkâr imgesi üzerine düşünmek için demirciler örneği önemli. Özellikle de semtle kurulan ilişki ve semt imgesini düşündüğümüzde, bu tür bir örnek esnaf ile zanaatkâr arasındaki belli karşıtlıkları fark etme ve karşılaştırma yapma imkânı verebilir. Zanaatkârlar açısından üretilen nesne çoğu kez daha ön planda ve belirleyici olabiliyor. Bu da onların semtle kurdukları ilişkiyi başka türlü de görmeyi gerektiriyor.

### **Bir toplumsal grup olarak esnaf-zanaatkârlar: Esnaf ve zanaatkâr kim?**

Yukarıda ifade edildiği gibi esnaf ve zanaatkârlarla ilgili vurgulanması gereken esas nokta; çalıştıkları iş kolları, işlerinin nitelikleri ve iş gelenekleri, örgütlenme biçimleri, dahası yaşam biçimleri ve ekonomik gelirleri açısından (sınıf pozisyonları yönünden) bir toplumsal grup olarak betirgin farklılıklar gösterdikleridir. Türkiye Esnaf ve Sanatçılar Konfederasyonu'nun kimleri esnaf ve sanatçâr saydığı ve bu konudaki tanımı, zihnimizdeki esnaf ve zanaatkâr imgesinin ötesinde pek çok mesleği ve meslek kolunu içermektedir. Tanımda öne çıkan iki özellik, bu grubun sabit olabileceği gibi gezici de olabileceği ve ekonomik etkinliğinin, sermayesinin yanı sıra bedenî çalışmasına dayanabileceğidir. İlk anda fark edilmeyen ancak önemli olan diğer bir husus ise bu kişiler ancak belli meslek kuruluşlarına üye olmaları durumunda, yani kendi meslek odalarına kayıtlı olmaları koşuluyla esnaf ve zanaatkâr sayılabileceklerinin belirtilmesidir. Tanımda aynı zamanda esnaf ve zanaatkârı, tacir ve sanayiciden

2 Bir semte yeni gelen, yani semtin "yabancı" olan bir kişinin araştırdığı adres veya kişiler için semtten bir esnafa yönlendirilmesi sıklıkla da "bakkaldan sor" denmesi bu açıdan önemli. Bu örnekte semtin sınırlarını belirleyen kişi, bakkal esnafı gözüküyor.

3 Moda'nın Kadıköy'e sınırları oluşturan bu semt, kimi esnaf ve semt ahalisi tarafından aynı zamanda Yeni Moda olarak anılıyor.

4 Pınar Öğünç'ün yakın zamanda yayımlanan kitabı, bu konuda önemli örnekler içeriyor.

ayırarak özelliğın, esnaf ve zanaatkârın daha az kazanca sahip olmaları olduğu da ifade edilmiş<sup>5</sup>.

Esnaf ve zanaatkârlarla ilgili önümüzde duran diğeri önemli bir husus, belli kaynaklarda bu meslek gruplarının, yani “esnaf” ve “zanaatkâr” kavramlarının nasıl tanımlandıkları konusudur. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde, Arapçadan geldiğı belirtilen “esnaf” terimi, üç biçimde tanımlanmış. İlkinde, “küçük sermaye ve zanaat sahibi” kişiler olarak açıklanmış. İkincisi, “başlıca düşüncesi, mesleğinin bütün inceliklerinden yararlanıp bunları karşındakinin zararına kullanarak ve meslekte kötü örnek oluşturarak çok para kazanmak olan kimse” tanımındır. Son tanımında ise “esnafın bir kadın” örneğinde olduğu gibi sözcüğün argo kullanımının “kötü yola sapmış olan kadın” olduğu belirtilmiş<sup>6</sup> (652-53). Ahmet Kal’a Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde esnaftığı; “Osmanlılar’da el sanatları ile uğraşanlarla geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satımı ile sağlayanların genel adı” olarak tanımlanmış (423-430). Ansiklopedideki aynı maddede, Türk Ticaret Kanunu’nda, “geliri sermayesinden çok emeğe dayanan ve ancak geçimini temin edebilecek kadar kazançlı olan kimse” şeklinde tarif edilen esnafın<sup>7</sup>, dernek kurmasının Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın iznine bağılı olduğu ve her esnafın kendi çalışma bölgesindeki derneğe kaydolmak zorunda olduğu belirtilmektedir (Kal’a, 430). Kal’a ve Hüseyin Hatemi, esnafın kendi derneklerini oluşturmalarının esas olarak II. Meşrutiyet sonrası mümkün olduğunu ve Cumhuriyet’in ilanının hemen sonrasında ise bu konuda farklı kurumsal düzenlemelere gidildiğini ifade ediyorlar (Kal’a, 430; Hatemi, 202). Büyük Larousse ansiklopedisi esnafın, tacirle işçi arasında bir konuma sahip olduğunu belirtmektedir. Esnaf, bir yandan belli bir sermayesi olduğu ve bağımsız çalıştığı için tacire yakın dururken bir yandan da gelirini daha çok emeğiyle sağladığı için işçiye benzer. Ancak, söz konusu maddede vurgulandığı gibi yine de esnafın tacire yakınlığı daha belirgindir. Esnafın tanımına ilişkin ilkeler, yani kimin esnaf sayılıp sayılmayacağını belirleyen hukuk kuralları ticaret yasası içinde yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiğı üzere Türk Ticaret Kanunu, “geliri sermayesinden çok emeğine dayanan ve ancak geçimini sağlayacak kadar kazançlı” olan kimseleri esnaf olarak tanımlamaktadır (3821).

Bu makalede, bir yandan esnaf ve zanaatkârların buldukları semtlerdeki konumları ve semt hakkındaki imgeleri ele alınırken bir yandan da bizim zihnimizdeki esnaf ve zanaatkâr imgesinin ne olduğu üzerinde duruluyor. Bu açıdan yukarıdaki tanımlar, bu toplumsal grubun zihnimizdeki imgesiyle kimi kez örtüşmeler de başka daha güçlü imgelerden de söz edilebilir. Bunlardan biri, esnafı daha çok “satış” eylemiyle bağlantılı düşünmemizdir. Bir malı “satma” eylemi ve “satıcı olma” ve buna ilişkin “satış bilgisi” zanaatkârlarda da bulunur ve tüm bunlar da zaten üretim sürecine dâhil pratiklerdir. Zihnimizdeki ikinci bir imge esnaf ve zanaatkârların buldukları bölge ve semtlerde buldukları süreyle bağlantılı olarak ileri sürülebilir. Bu kişilerin uzun bir zamandır o semtte olduğu imgesi aynı zamanda esnaf ve zanaatkârlar tarafından da sıklıkla pekiştirilir. Astında bakkal esnafı için bu geçerliyse de hamal, bahçıvan, eskici, zerzevatçı ve sıhhi tesisat işi yapan kimi tamirci-muslukçu gibi daha gezici bir gruptan da söz edilebilir. Bu örnekler bizim esnaf ve zanaatkârlarla ilgili semt imgemiz açısından önemli, çünkü farklı esnaf ve zanaatkâr tiplerinin olduğunun yanı sıra semt imgelerindeki değişimi de görebilmemizi sağlarlar. Böylelikle esnaf ve zanaatkârın semt bilgisi, semti sahiplenmesi ve semtteki toplumsal ilişkileri takibi ve semte ilişkin imgesi sadece onun belli bir yerde dükkânın olmasına bağılı

101

5 Tanımda belirtilen esnaf ve sanatkar meslek kolları; İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Kolları ve Hizmetle İlgili Meslek Kolları olmak üzere iki temel başlık ve bunların altındaki meslek gruplarından oluşmaktadır. İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Kolları başlığı kapsamında; madeni eşya-makina imalciliğı ve tamirciliğı, oto ve diğeri motorlu taşıt aracı imal ve tamirciliğı, elektrik ve elektronik aletleri imal ve tamirciliğı, metalden başka maddelerden eşya imalciliğı, ağaçtan mamul eşya imalciliğı ve tamirciliğı, deri ve deriden mamul eşya imalciliğı ve tamirciliğı, yapı sanatları, her türlü dokuma, giyim, mensucat, örgütlük eşya imalciliğı ve tamirciliğı, kağıt ve basımla ilgili sanatlar, spor alet ve sıhhi malzeme imalciliğı ve tamirciliğı, gıda maddeleri imalciliğı, lastik, plastik, polyester ve benzeri maddelerden her türlü eşya imalciliğı, cam mamulleri imalciliğı, muhtelif meslek kolları gibi meslek grupları yer alıyor. Hizmetle İlgili Meslek Kolları başlığı altında ise gıda maddeleri ile ilgili hizmetler, ulaştırma hizmetleri, barınma, dinlenme, eğlenme hizmetleri, temizlik ve sağlık hizmetleri, giyim ve kuşamla ilgili hizmetler ve muhtelif olmak üzere toplam altı meslek grubu bulunmaktadır. Tüm bu meslek kolları içerisinde toplam 484 meslek yer almaktadır. Bu makalede ele alınan, erkek berberliği ve kuaförlük (Kadın ve Erkek Kuaförlüğü) Hizmetle İlgili Meslek Kolları içinde, Demircilik (sıcak ve soğuk demircilik) İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Kolları içinde, sıhhi tesisatçılık (tamirci-muslukçu) Yapı Sanatları ve bakkallık ise Gıda Maddeleri ile İlgili Hizmetler kapsamında yer alıyor.

<http://www.tesk.org.tr/tr/guncel/esnafolma.html> (<http://www.tesk.org.tr/tr/index1.php> içinde) (9.07.2011).

6 Esnaf sözcüğünün “kadın satan kimse”, “hileli oyun oynayan kumarbaz” gibi başka argo kullanımları da bulunuyor (Püsküllüoğlu, Türkçe Sözlük, 562).

7 Türk Ticaret Kanunu’nda esnaf ve zanaatkâr ile tacir ve sanayici arasında ayrım yapılmıştır. 14 Şubat 2011 Pazartesi tarihi 27846 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Türk Ticaret Kanunu’nun 12. maddesinde tacir; “bir ticari işletmeyi, kısmen de olsa kendi adına işleten kişi” olarak tanımlanmıştır. “Bir ticari işletmeyi kurup açtığını, sirküler, gazete, radyo, televizyon ve diğeri ilan araçlarıyla halka bildirmiş veya işletmesini ticaret siciline tescil ettirerek durumu ilan etmiş olan kimse, fiilen işletmeye başlamamış olsa bile tacir sayılır.” (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm>, (4.07.2011).

değildir. Yani bu durum dolaştığı semtlerde yaşayanlarla ilişkilerinde onu güçsüz kılmaz. Beşiktaş Abbasağa mahallesinde görüştüğüm “tamirci-muslukçu” Ahmet Bey, günün belli saatlerinde yüksek sesle sokaklarda dolaşarak semtteki evlere ulaşabiliyordu. Ahmet Bey, bir yandan işini yaparken bir yandan da Beşiktaş’ın kimi yerlerini ön plana çıkararak buraların belli dönemlerdeki hanelerini, kadın ve erkeklerini, yaşanan toplumsal dönüşümü anlatıyordu.

### Esnaf ve zanaatkârlarda çalışma ahlakı ve “malına derin duygularla” bağlı olma hali

Esnaf ve zanaatkarların, yaptıkları işlerle kurdukları bağ, işlerini anlatış biçimleri ve buldukları semtlerdeki insanlarla kurdukları ilişkiler itibarıyla genel bir örüntüyü yansıttıkları ileri sürülebilse de yine de bu zihnimizdeki imgeyle, yani esnaf ve zanaatkar olarak düşündüğümüz belli kişilere ve mesleklere ilişkin olabilir. Görüştüğüm kişilerin esas olarak köklü (eski) olmayı önemli bulduklarını, buldukları semtlerdeki toplumsal ve mekânsal değişimi izlediklerini ve bu tür bir bilgiye (apartmanlardaki genel yaşantı, sokağın görünen ve görünmeyen durumu, oraya gelip gidenlerdeki değişme gibi) sahip olduklarını pek çok kez gözlemedim. Bunun gibi yapılan işin veya üretilen şeyin ve nesnenin anlamı da belli zamanda ve çeşitli meslek gruplarına göre belli bir örüntüyü izleyebilir. Werner Sombart, burjuva zihniyetini ele aldığı eserinin kapitalizm öncesi ekonomik zihniyetten söz ettiği yerinde, “kişiler ve geçim kaynakları arasındaki fark nedeniyle “geçim koşulları” kavramının köylü ve esnaf için aynı anlama sahip olamayacağını” belirtmektedir. Ona göre, köylünün başkalarıyla muhatap olmadan kendini geçindirme pratiği, esnaf açısından tersi bir nitelik gösterir. Esnaf “geçimini sattığı ürünlerle sağladığından yaşamı bu ürünlerin diğerleri tarafından beğenilmesine bağlıdır.” (Sombart, 25).

Sombart, üç ayrı tip olarak ressam, köylü ve zanaatkarı karşılaştırarak, üçünün de “ürettikleri şeyleri kendilerinden bir parça” saydıklarını ve ürettikleri nesnelere ayrılmak istemediklerine dikkat çekmektedir:

... yaşlı Bourras’da tüccarın satın almak istediği pipo başlığını satma konusunda direnmektedir. Bir şey satılacağı zaman (değiş tokuş üzerine oturan bir ekonomik evrende) bu işlem en azından üreticisinin şanına layık bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Köylü ve zanaatkar sonuna kadar ürünlerinin arkasında durmakta ne kadar nitelikli olduklarını göstermekten gurur duymaktadırlar. Zanaatkar ve köylünün hile, hurda, kötü ve kusurlu ürüne karşı neredeyse içgüdüsel denilebilecek bir tiksinti duydukları söylenebilir (28).

102

Sombart’ın bu görüşü (görüşü) dikkatli olmayı gerektiriyor, çünkü benzerlerini sosyal bilime ilişkin başka metinlerde de görebileceğimiz belli bir gruba veya çeşitli meslek temsilcilerine atfedilen bu “duygu” durumu ve bunu açıklama biçimi yanlıcı da olabilir. Araştırmalarda sık sık gözlemediğim bu kişilerin ürettikleri şeylerle kurdukları ilişki ve verdikleri anlamın yoğunluğu sanki başka soruları sormayı gerektiriyor. Yani üretilen nesneye verilen anlam ve yüklenen duygunun daha geçerli nedenleri olmalı. Aşağıda yine Sombart’ı izleyerek, onun “zanaatkarın malına derin duygularla bağlılığı” dediği bu durumu kısaca yorumlamaya çalışacağım. Ama burada şunu hemen söyleyebiliriz. Genel olarak sosyal bilimlerde, kapitalizm öncesi ve sonrası gibi temel bir ayrım, bu duygunun varlığına ve yokluğuna dayanmaktadır ve bunun da sosyal bilimler içinde güçlü bir hat olduğunu söyleyebiliriz.

Tanıl Bora, Pınar Öğünç’ün *İnce İş* başlıklı eserinin Sunuş kısmında, insanın çalışma biçiminin, “ahlaki bir tercihinin konusu” olamayacağını belirterek, çalışanların hem işlerine bakışları hem de yaptıkları işin onları içine soktuğu haller açısından “Ortaçağ lonca üretiminde çalışanla modern sanayide üretim bandında” çalışan arasındaki farka dikkati çekmektedir. Ona göre, yine de çalışmanın bir ahlakının, bir *ethos*’unun olduğu ileri sürülebilir: “Zamana, zemine göre değişen bir *ethos*”. Çalışma etkinliğini düşündüğümüzde, en azından iki *ethos*’u ayırt edebileceğimizi belirtiyor. Bunlar “zanaatkar ve emekçi ahlâkı”dır (Bora, 11). Bora’ya göre zanaatkarlığın ahlakının temelinde (“çekirdeğinde”) şunlar bulunuyor:

Zanaatkarlığın, veya hırfetkarlığın ahlakının çekirdeğinde, altın ölçüleri olan ve ustalık gerektiren işi icabıyla yapmak vardır. İşin inceliklerini bilmek, dahası sırrına vakıf olmak, zanaatkarın imtihanı ve gururudur. Şahsi gurur, mesleğin şerefine kaimdir. Kâr ve fayda ölçüsünün berisindedir bu. İşini layıkıyla yapmanın gerisi, nasibe rıza ve şükür duygusudur (11)<sup>8</sup>.

8 Emekçi ahlakına gelince, Bora’ya göre “işçi sınıfı geleneği içinde, zanaatkarca izler taşıyan bir romantizm”in varlığı da görülebilir: “Sözgelimi demiryolu emekçilerinin demiryolculuğa aşkı gibi... Onların pek çoğu, oyuncak tren meraklıları gibi düşkündür ya lokomotiflere, makastara, raylara, sinyalizasyona...” (Bora 11, 12). Bora, Pınar Öğünç’ün görüştüğü kişilerden söz ederken çoğunda işlerinin “inceliklerini anlatırken peydahlanan” ve “dinleyene de geçen bir neşe”den söz etmektedir

Richard Sennett, zanaatkârlığın “sanayi toplumunun gelişmesiyle birlikte silinmekte olan bir hayat tarzını” insanın aklına getiriyor olsa da bunun doğru olamayacağını savunmaktadır. Ona göre, “nesnel standartlara” ve “eşyanın kendisine odaklanan” zanaatkârlık - ki bu da büyük oranda bizim zihnimizdeki imge, çünkü satış bilgisi ve eylemi de buna dâhil - toplumsal yaşam ve ekonomik koşullardaki değişmeye rağmen ve tüm bunlarla birlikte süren bir nitelik göstermektedir (Sennett, 20). Henry Glassie de görüştüğü Kütahya’daki Çini’nin ustası Ahmet Şahin’in, esas olarak modern Türk çiniciliğinin (en büyük) temsilcisi olduğuna dikkati çekmektedir. Ona göre görüştüğü ustaların eserleri esas olarak bugüne hitap etmektedir (Glassie, *Günümüzde Geleneksel Türk Sanatı* 147; Glassie, *Turkish Traditional Art Today* 1-12 ). Bu makalenin temel odağı olan, kentsel hiyerarşi, mekânın tanımlanması ve semt imgesi konuları; özellikle bugünkü örneklerle ve günümüzden bakmayı daha çok gerektiriyor. Berberler, demirciler, sıhhi tesisat ustaları ve bakkal esnafı, günümüzün kişileri ve örnekleri ve bugün belli toplumsal gruplarca semt ve mekânın nasıl tanımladığı ve sahiplendiğini bize gösteriyorlar.

Sombart’ın “zanaatkârın malına derin duygularla bağlılığı” dediği tartışmaya dönersek, yazar eserinin *Kapitalizm Öncesi Meslekler* başlığı altında, kapitalist “zihniyete ilişkin ilk tohumların” ticaret alanı içinde “filizlenme” olanağı bulduğunu belirtmektedir. Ancak ona göre, ticaret, insanın dikkat ve merakının “nicelikten” yana gelişmesine, o yöne doğru gitmesini yol açmıştır. Sombart, kapitalizm öncesinde bir kişinin, köylü ya da zanaatkâr olmasına bağlı olmaksızın “her zaman için öncelikle” niteliğe önem verdiklerini, oysa “mal alıp satan” tüccarın neredeyse hiçbir aşamada (başlangıç aşamasında bile) nitelikle ilgilenmediğini düşünmektedir. Ona göre tüccar alıp sattığı şeylerle kendi arasında organik bir bağı kuramamıştır. Köylü, zanaatkâr ve tüccarla, ürettiği ve kimi kez de sattığı nesne arasındaki duyguyu şöyle açıklıyor Sombart:

Köylü ya da zanaatkâr belli bir ölçüde ürettiği maldan kopamamakta, onda kendi ruhuna ait bir şeyler olduğunu düşünmekte ve bu şeye derin duygularla bağlanmaktadır. Oysa tüccarın, sattığı mala karşı tamamıyla yabancı ve ilgisiz olduğu söylenebilir (335).

Üreticisinin (kimi kez de satıcısının) kendi ruhuna ait bulunduğu şey nedir? Sosyal bilimler açısından bu soru önemli. Bir kişinin ya da meslek grubunun yaptığı iş, onun etrafında gelişen diğer işler, gündelik yaşamın düzenlenişi, kutlama ve törenler, kurulması gereken ilişkiler, bağlantılar ve çeşitli yakınlıklarda ve tüm bunlarda sürekliliğinin sağlanması gibi başka boyutları eklersek bu konuyu daha fazla netleştirilebiliriz. Bu makale açısından daha önemli olan esnaf ve zanaatkârlığın, bu şekilde açıklanma biçimidir. Yani, onu tüccar ya da başka kişilerden ayıracak başlıca niteliğin bu “ruh hali” olduğunun söylenmesidir. Benzerini, görüştüğüm esnaf ve zanaatkârlarda da gözlemlediğim bu anlatı, sosyal bilimlerde güçlü bir damar olarak devam etmektedir ve geçmişte olduğu gibi bugün de esas olarak sosyal bilimcilerin kendi zihin durumlarıyla ve eğilimleriyle ilgilidir. Esnaf ve zanaatkârların işlerine ilişkin anlatıları aynı zamanda onların ideolojik dünyasını ve belli bir kültürel örüntüyü de göstermektedir. Sosyal bilimler yönünden bu tartışma çok önemli çünkü esnaf ve zanaatkârlığı eskiye ait bir kurum ve bu mesleklerini de eski ahlâki sisteme ait görmekten böylelikle uzaklaşabilme olanağı bulabiliriz. Son olarak temelde kapitalizme dayanan ve bu süreçteki sosyal bilimlerin inşası ve yapılanmasıyla bağlantılı anlayabileceğimiz bu ayırım (kendi ruhunu katıp, katmama hususu) 1913’de yazan Sombart ve 2006’da yazan Sennett için birbirinden uzak değildir.

### Kadın esnaf ve zanaatkârlar

Sennett, *Zanaatkâr (Craftsman)* adlı eserinde Homeros çağına göndermede bulunarak, söz konusu dönemde zanaatkârın, “kamusal bir erkek ya da kadın olarak” övülmesine karşın klasik çağda zanaatkâra verilen paye ve değerin gölgelendiğini ileri sürmektedir.

Aristophanes’in okuyucusu hoşnutsuzluk bakımından böyle bir değişimin ufak bir işaretiyle rastlayabilir; çünkü Aristophanes, Kittos ve Bacchios adındaki çömlekçileri, yaptıkları işten dolayı ahmak soytarılar olarak nitelemektedir. Zanaatkârın kötüleşen kaderinin daha berbat emaresi Aristoteles’in zanaatın doğası hakkındaki yazılarında ortaya çıkar. *Metaphysics* [Metafizik] adlı kitabında Aristoteles şöyle der: ‘Her meslekteki tasarımcı; zanaatkârlardan daha değerlidir, bunlardan daha iyisini bilir ve daha bilgedir; çünkü onlar yaptıkları şeylerin nedenlerinin farkındadır (Sennett, 36).

(Bora, 13). Görüştüğüm kimi berber, dövme balta yapımcısı, tel dolap veya sedef kakma yapımcısının yüzlerinde ve vücutlarında somutlaşan bu neşeyi birçok kez gözlemledim. Denizli’de “Zafer ve Yeni Zafer Gazoz”ları fabrikasında uzun yıllar gazoz yapımı ve şişelerin kapaklanması işinde çalışmış Kudret Bey ve altmış yıldan fazla bir süredir Moda-Mühürdar’da sıhhi tesisat işi yapan ve su deposu yapımcısı olan Ali Kemal Bey’i burada unutmamak gerekiyor (Özsan, “Denizli’nin yerel tarihinde bir fabrikanın öyküsü”).

Sennett'e göre, bu durum özellikle kadın işçiler ve zanaatkârlar açısından belli değişimlere neden olmuştur. Daha ilk dönemlerden beri, kadınlara özgü bir zanaat olan dokumacılık, onlara kamusal alanda belli bir saygı kazandırmıştır. Nitekim çeşitli destantlarda avcı-toplayıcı kabilelerin uygarlaşmalarında dokumacılık gibi zanaatların rolüne işaret edilmektedir. Hatta "kadim toplum klasik bir biçim kazandıkça kadın dokumacıların kamusal faziletleri övgü"yle karşılanmıştır. Sennett, buna şöyle bir örnek vermektedir:

Atina'da kadınlar peplos denilen bir giysi dokurlardı, bununla da her yıl yapılan bir ritüelde şehir caddelerinde geçit töreni yaparlardı. Ancak açılış gibi ev içinde yapılan diğer zanaatların bu türden kamusal bir statüsü yoktu ve klasik dönemde yaşayan Atinalı kadınlara oy hakkı kazandıracak hiçbir zanaat işi de söz konusu değildi. Klasik bilimin gelişmesi, becerinin cinsiyet boyutuna da katkıda bulundu ve böylece erkekleri kapsayan zanaatkâr kelimesinin üretilmesine yol açtı (36,37).

Esnaf ve zanaatkârın yukarıdaki tanımları, esnaf ve zanaatkâr kelimeleri, ilk anda ağırlıklı erkeklerin etkinliklerini çağrıştırmaktadır. Aslında bu ilk çağrışım yanıltıcıdır ve kolaylıkla tersine çevrilebilir. Özellikle esnaf denince zihnimizde ilkin oluşan imge bir kadın değil. Oysa tarih boyunca sadece dokumacı olarak değil hemen hemen her alanda kadınlar esnaf ve zanaatkâr olarak çalışmışlardır. Bugün de en azından yakın çevremizdeki örneklerden ve kadınların belli işlerdeki uzmanlıklarından bunu gözlemleyebiliriz. Sennett, Ortaçağ'da pek çok kuyumculuk loncasının kadınları da kapsayacak şekilde örgütlendiğini (kardeşlik dernekleri kurduğunu) belirtmektedir (84). Ayrıca, günümüzde de çeşitli esnaf ve zanaatkâr dükkânları, ailelerin içinde olduğu ve aile fertlerince desteklenen iş yerleri niteliğindedir. Kadınların bu işlerdeki konumları ayrıca ele alınmayı gerektiriyor.

### Sonuç

Bu makalede iki ayrı araştırmadaki görüşme ve gözlemlerin yanı sıra Beşiktaş, Kadıköy ve Moda'da belli sayıdaki esnaf ve zanaatkârlarla yapılan görüşme ve gözlemlerden hareketle esnaf ve zanaatkârların buldukları semtlerdeki konumları ele alınmaktadır. Esnaf ve zanaatkârlar, kentte yaşayanların semt imgesinin oluşumunda temel bir role sahiptir. Esnaf-zanaatkâr dükkânları ise kent imgesinin ve kimliğinin oluşturulduğu yerler. Bu makalenin ikinci odağını esnaf ve zanaatkârların kentset hiyerarşideki rolü oluşturmaktadır. Bu toplumsal grup arasındaki farklılıklar pek çok özelliğin yanı sıra buldukları semtlere, kent içindeki konumlanışa ve hiyerarşiye bağlı olarak da değişebiliyor. Bu kişiler, kentset hiyerarşi ve semtlerdeki mekân paylaşımında ve mücadelede, semtlerin sınırlarının belirlenmesinde ve değişmesinde etkin bir rolü üstleniyorlar. Bu, ekonomik bir mücadelede, semtlerin sınırlarının korunmasını da içeriyor. Sonuçta, semtin kimliğine ilişkin sorular büyük oranda esnaf-zanaatkârın yanıtlayacağı sorulardır. Tahtakale Küçükpazar, Topkapı Demirciler Çarşısı, Beyoğlu, Beşiktaş, Kadıköy ve Moda bu açıdan ilginç örnekler olarak duruyorlar.

### Kaynakça

- Bora, Tanıl. "İş İşleyene' Rikkatle Bakmak". *İnce İş*. Pınar Öğünç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 9-14.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.
- Durakbaşı, Ayşe, Karadağ Meltem, Özsan, Gül. *Türkiye'de Taşra Burjuvazisinin Oluşum Sürecinde Yerel Eşrafın Rolü ve Taşra Kentlerinde Orta Sınıflar*, Tübitak Destekli Proje, 2008.
- Glassie, Henry. *Günümüzde Geleneksel Türk Sanatı*. İstanbul: Indiana Üniversitesi ve Pan Yayıncılık, 1993.
- \_\_\_\_\_. *Turkish Traditional Art Today*. Ankara: Ministry of Culture of the Turkish Republic-Indiana University Press, 2002.
- Hatemi, Hüseyin. "Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Derneklerin Gelişimi". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 1.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 198-203.
- Kal'a, Ahmet. "Esnaf", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 11. İstanbul: İSAM Yayınları 1995: 423-430.
- Öğünç, Pınar. *İnce İş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Özsan, Gül. "Baltaya İmzasını Atan Usta: Sıcak Demircilik ve Dövme Kastamonu Baltası Üzerine Bir Araştırma". *Folklor/Edebiyat*, sayı 4, 2008: 261-276.
- \_\_\_\_\_. "Bir Etnografi: İki Beyoğlu Berberinin Anlatılarında Türkan Şoray". *Biyografya Türkan Şoray*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2009: 175-197.
- \_\_\_\_\_. "Beyoğlu'nda İki Berber: İki Ayrı Anlatı Tipi ve İki Ayrı Erkeklik". *Toplum ve Bilim*, sayı 117, 2010: 86-118.



- \_\_\_\_\_. “Eşraf Ailelerinin Statü Kazanma Mücadelelerinde Kadınların Rolü”. *Toplum ve Bilim*, sayı 118, 2010: 59-92.
- \_\_\_\_\_. “Denizli'nin yerel tarihinde bir fabrikanın öyküsü: Zafer ve Yeni Zafer Gazoz”ları. *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, sayı 25, 2010: 35-40.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Sennett, Richard. *Zanaatkâr*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2009.
- Sombart, Werner. *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlâki ve Entelektüel Tarihine Katkı*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.
- Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu, Esnaf ve Sanatkar Meslek Kolları, <http://www.tesk.org.tr/tr/guncel/esnafolma.html> (<http://www.tesk.org.tr/tr/index1.php> içinde) (9.07.2011).
- Türk Ticaret Kanunu'nda esnaf ve zanaatkâr ile tacir ve sanayici arasında ayırım, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm>, (4.07.2011)).